

*Варзар І. М.
доктор політичних наук, професор,
професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПОЛІТОЛОГО-КРАТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТЕОРЕТИЧНОЇ ПРОБЛЕМИ ПОВСЯКЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЧОГО ОБЛАШТУВАННЯ КРАЇНИ

Виклад матеріалу витримано у концептиці засадованої мною два десятиліття тому нової політичної науки – *політичної кратології* [2, с. 144-145], яка досі ще перебуває “в роботі” та яка існує і діє у тріаді з політологією і етатологією (державознавством). У цьому зв’язку варто зазначити таке: політологія вивчає історію та процес завоювання кимсь влади в країні, її утримування, а політична кратологія опікується структуруванням влади та логікою її застосування. Тобто *політологія* займається владою, *політична кратологія* – владарюванням, а *етатологія* забезпечує політико-правовий та інституційний супровід життєтворчості політичної сфери.

Сформульований концепт дещо “спрямляє” й “коригує” в теорії й методології інтерпретації запропонованої “*політико-кратологічної моделі держави*” із контексту основного закону політичної кратології – *діалектики співвідношення інститутів “поділ політичних влад” та “розподіл політичний повноважень властей”*. Політико- і державотворчий потенціал означених конструктів найчіткіше втілюються в епістемах (1) структурування політичних влад в суспільстві (а не в державі!), (2) локалізації держави в інституційному контексті політичної сфери та, зрештою, (3) об’єктивації інституційної фрейми згаданого тільки-но основного закону політичної кратології, об який найперше “спотикається” будь-яка нова політикумна команда, опиняючись у владного пульта країни.

Три інтерпретаційні тези про актуальний зміст даних політико-правових матеріалів.

Теза перша. Чи все достеменно ясно нашій сучасності в естві та навколо феномену “держави”? Держава, зазначав ще двісті років тому Гегель, “перебуває у світі, а отже, – у сфері свавілля, випадку, облуди та ... викривлень багатьох її сторінок” [5, с. 285]. У світовій політичній історії та практиці соціумо- і державотворення найтипівішими з тих викривлень смислосмісту держави є 1) перенесення сутнісного акценту з *політичного інституту* (“Гетьманат П. Скоропадського”) на чийось “*персональну геополітичну власність*” (“держави М. Каддафі”), а найчастіше – 2) *ототожнення держави то з країною, то з суспільством*. Оскільки останнє свавілля неприховано присутнє в середовищі пересічних українців, наукових еліт та урядовуючих політиків, – якось ... незручно провести одну паралель. А. Дж. Тойнбі у міжвоєнні роки ХХ ст., по кілька разів

перебуваючи в азійських країнах (Індія, Японія, Індонезія та ін.), – як у пересічних людей, так і в елітних осіб, – спостерігав у них примітну рису політичного мислення: “...усі вони, представники місцевих спільностей, чітко сприймають *свою країну* ... як землю обітовану, а *державу в ній*, – як указуючу мету історичного прогресу” [8, с. 281]. На жаль, нам ще треба доробитися до настання візій на практиці цієї паралелі.

Теза друга. Для розуміння сенсозмісту запропонованої політико-кратологічної моделі вдамся до “експлікації для себе” двох здоровоглуздівських ідеологем. Пригадаймо словесну назву першого параграфу “Програми дій Уряду Ю. Тимошенко” (від квітня 2005 року): “Держава, в якій ми живемо”. “Виходить нісенітниця, – відгукнувся я невдовзі, – усі нормальні люди планети живуть у країнах, а ми – в державі” [3, с. 37]. Інша здоровоглуздівська ідеологема є ще більш переконливою для “бідних розумом” народних елітників. Йдеться про каскадну диференціацію генетично споріднених сутностей за логікою так званої “російської мотрійки”, – коли із надр великої фігури виходить менша, а з останньої – ще менша фігурка.

Тепер “розставляю пріоритети” у *фреймі*, яка самостворилася (англ. *framme* – рамка, межі): найкрупніша фігура – це *країна* (геополітичне поняття); середньовелика фігура – *суспільство* (політико-соціологічне поняття); найменшою ж фігуркою є *держава* (політико-інституційне поняття). Але держава, водночас (як я для себе встановив), є й “найпотужнішим урядовуючим феноменом, що складається, в основному, з чотирьох інститутів, – політико-правлінських, організаційно-управлінських, правосудочинських й адміністративно-регулюючих, які й організують соціально-реформаційні та модернізаційні процеси в країні” [3, с. 37].

Звідси – один гносеологічний крок до встановлення (для себе і для світу) загальної кількості політичних влад в будь-якій країні, за будь-якої форми політичного правління та в контексті будь-якої моделі держави, – три або чотири? Конституція України усіх досі відомих варіантів (після 1996 р.) фіксує давні сперечання й позитивні здобутки світових і вітчизняних класиків: три влади (ст. 6) – і крапка. Підтекстуально інде “чути” й посилання на Ш.-Л. Монтеск’є (“Про дух законів”, 1748 р.): мовляв, він теж називав три влади, і не більше.

Час на це питання подивитися критично-історіологічним чином, та у подвійному ракурсі. *По-перше.* Монтеск’є вів мову не про загальну кількість політичних влад, а лише про ті з них, які підлягають кратологічним препараціям, – скороченням/збільшенням їхньої кількості, волонтарними остракуваннями сили впливу на стан справ в країні одної влади на користь іншої і тому подібне. *По-друге.* Кількість влад і модус їхньої кратологічної співкореляції завше і скрізь залежали від того, хто є верховним політичним сувереном в даній країні. Відреставруємо думку Монтеск’є:

1) в монархічній країні верховним сувереном, звісно, є монарх, який править іменем Бога, а тому остракістськи тими владами “оперувати” можна лише трьома з них, – виконавською, законодавчою та судовою. Та й ними усіма монарх міг

маніпулювати, ліквідувати та волонтарно “наповнювати змістом під себе” (А. Рішельє). Тому лише “типовий” монарх міг і може йменувати себе “главою держави”;

2) в республіканській країні, де верховним сувереном є народ, політичних влад має бути не менше чотирьох: правлінська, виконавська, законодавча, судова, і аж ніяк не можна котру з них “поприховувати”, котроюсь – маніпулювати.

Мої тематичні розвідки у цьому “політолого-кратологічному квадраті” – в якості теоретичної новели – нещодавно зафіксували в енциклопедичному виданні з проблем історії політичної думки [7, с. 109-110].

Тезу третю складає певно суб’єктивний перелік “абсолютних табу” та “типових евфемізмів”, які адекватно істині (як на погляд автора) окреслюють образ держави в абстрактно взятому демократичному суспільстві. Перелічені нижче табу та евфемізми заледве обрамлюють давньолатинську фрейму: “*Forma dat esse rei*” (форма надає речі буття). Внутрішній же зміст цих застережень являє собою синтез інституційних установок, професійних орієнтацій і етико-ментальних якостей державних службовців та інших кадрових посадовців інституційних секторів політичної сфери суспільства в умовно взятій до аналізу країні. Та синтеза в кожній країні конституюється поступово та лише в міру політичного змужніння аборигенно-тамтешнього народу. А тому, зазначав Гегель, “було б безглуздо нав’язувати [тому народів] ті установи, до яких він не прийшов шляхом власного розвитку” [5, с. 383].

Двогруповий перелік табу та евфемізмів подаю короткими номінативними реченнями, в яких синтезується, – але далеко не вичерпується, – світовий політико-кратологічний досвід. У групі табу 1) державі безапеляційно заборонено “підім’яти під себе” країну, суспільство, політичні партії та соціогромадянські формації; 2) у держави не може бути “своєї”, інституційованої економічної власності; 3) держава не може бути єдиним в країні джерелом права. У групі евфемізмів основні акценти я переносу з інституційних правил – на екстремні ситуативи. Серед них – і такі, як-от: 1) навіть найвищим політикумним особам не дозволено порушувати вимоги наукового закону про діалектику співвідношення інститутів “поділу політичних влад” та “розподілу повноважень політичних властей” (звісно, окрім випадків настання форс-мажорних ситуативів); 2) при комплектації кадрово-інституційного апарату будь-якої області державної політики переваги й пільги – тільки тим “раціональним бюрократам” М. Вебера, які в змозі ствердно відповідати на “істинно патріотичне запитання” Н. Макіавеллі: “...що ти зробив для своєї країни?!” [1, с. 219]; 3) повсякчасне державотворчо-кратологічне облаштування, системне реформування та цивілізаційна модернізація країни важливо доручати кадрам, які здатні професійно урядувати суспільними справами на теоретичних засадах соціально-політичних наук і норм позитивного права. (Винятки із ситуативу можливі лише у, – на жаль, частих, – випадках, коли народ демократичним чином “висунув на владу” того, “кому Бог дав посаду разом з розумом”, – як колись жартома зазначав Гегель.

Викладені вище ідейні епістеми, теоретичні політологими та кратологічні праксеологими у найлапідарнішому обсязі аплікую до трьох – уже апробованих світовим політичним досвідом – моделей держави. Модус викладу матеріалу обираю найбільш нейтральний – хронологічний.

Модель політичної держави Т. Гоббса. Теорію та мотиви розробки проблеми викладені ним 1668 року в другому, латинському виданні трактату “Левіафан”. Великобританська обстановка між двома різнотиповими революціями – між збройною революцією О. Кромвеля 1642–1653 років та мирною “Славетною революцією” 1668–1669 років, – дана обстановка розколола багатонародну країну на два соціально-політичні людські субстрати: у верхньоелітних колах йшла боротьба за владу й власність, а в низовонародних масах – “війна всіх проти всіх”. У певному підсумку в жодному соціально значущому для всього суспільства питанні – і у “верхах”, і в “низах” – не було ані патріотичної солідарності, ані бодай тимчасового політичного консенсусу. За подібних екстремальних умов Гоббс запропонував – геніальний для того часу й по сьогодні – *проект побудови політичної держави*. Соціократологічна серцевина проекту – в “добровільній згоді людей підкоритися одній людині або й зібранню людей у надії на те, що вони зможуть захистити їх проти усіх інших. Подібна держава й може бути названа політичною державою...” [6, т. 2, с. 197]. У цій формульній колізії міститься натяк на те, що народу байдуже, що коїться на політичному полі правлячих кіл і партійних сил, – народу завше потрібний соціально-політичний захист взагалі та, зокрема, “захист від інших”, – чи то від внутрішньої опозиції, чи то від зовнішніх ворогів. Інші натяки та ситуаційні паралелі – за колегами-читачами.

Модель політико-правової держави від Г.-В.-Ф. Гегеля, спонтанно розроблена в низці теоретичних лекцій 1817–1831 років. Серцевина гегелівського проекту – у вмінні “державних людей” та інших політичних осіб діалектично й творчо сполучати свій статус, потенціал усього механізму влади та приписи нормативного права як у спокійно-латентні часи, так особливо ж у буремні політичні часи. В обох модустних колізіях *політиці* і *праву* (1) не слід конкурувати в питаннях першості/другорядності й значущості потенціалів у процесах соціумо- і державотворчості; (2) уникати казусів “перевірки на вірність” в горнилі філософської теорії; (3) уникати зіткнень в дискусіях щодо першоджерел виникнення та визнання пріоритетів активного функціонування; зрештою (4) не допускати “змішувань” політико-правової держави з країною і громадським суспільством [5, с. 273, 291, 442].

Політико-правова держава у Гегеля – феномен подвійного політико-режимного змісту. Один варіант (який у ті часи зримо “процвітав” на Сході), – коли протистоять двоє – *правитель* і *народ*: перший “завше правий”, але, побоюючись другого, досить часто “жорстко мститься на чиновниках і народних представниках” [5, с. 343]. Другий варіант (вже у ті часи був майже “чисто європейським”), – коли політику держави уособлює (і виконує) Уряд, – останній не замикається рамками однієї партії і своєю

практичною діяльністю (та на засадах науки права і політики!) підпорядковує собі і мислення, і прогнозовану поведінку народу [5, с. 340, 341].

Модель соціально-правової держави Л. фон Штайна – як політологемний феномен – явився світові на стику 60-х і 70-х років ХІХ ст. на тлі “переварювання” громадською та суто теоретичною галузями політичної думки підсумків майже одночасного революційного вибуху у низці поліетнічних центральноєвропейських країн (у тому ж числі – в західноукраїнських землях) так званої “весни народів”. Три пункти із тих “підсумків” серйозно налякав політичних кратологів в означених країнах та збудили низовонародну активність в їхніх політичних сферах. Йдеться про наступні політситуативи тамтешніх місць і часів: (1) в 1858 р. в Угорщині виникла перша в світі ліберально-демократична партія; (2) в 1859 р. виникла “мала федерація” східнороманських земель – Румунія; (3) в 1861 р. в провінційній (марамурешській) газеті вперше в світі прозвучав сленг “політична нація”; (4) в 1867 р. відбулося об’єднання двох “чисто монархічних країн” у фрейму “дуальна Австро-Угорська монархія”; (5) в 1869 р. австрійський парламент – вперше у світі! – обговорив і затвердив закон про мирне співжиття етнонаціональних меншин в рамках одної політико-правової держави, а згодом, – (6) в 1871 р. угорський парламент – теж вперше у світі! – прийняв закон “Про мови етнічних і національних меншин” і т. п. У загальному ж підсумку очільники політичних і політико-правових держав Центру Європи постали перед так званою “дилемою” П. Бьорка (1777 р.), адресовану королю і міністрам Франції: “Реформуйтеся і змінійтеся, – аби зберегтися!”

Першим із учених політичних соціологів, який намагався “вловити вітер у вітрила перемін”, виявився віденський професор Лоренц фон Штайн. В епізодичній “не по темі” роботі 1869 року він “натякнув” властям дуальної монархії на необхідність оновлення соціального образу політичної сфери: усі її інститути мусять виказати соціальну лагідність і турботу про народ, – на рівнях як “народнонислової муніципальності”, так і на рівнях законотворчо-парламентської та практично-виконавської політики правлячих верхів і Австрії, і Угорщини [4, с. 27-28]. З тих пір термін “соціальна держава”, “соціально-політична держава” та “соціально-правова держава” вже не зникали зі сторінок теоретичних праць і шпальт та хвиль ЗМІ. Аж поки на початку другої половини ХІХ ст. термін “соціальна держава” не став конституційною установкою у ФРН (1949 р.), Франції (1958 р.), Іспанії (1978 р.) – і аж до українського 1996 року. Ця установка політичної свідомості “підбадьорює” і верхи, і низи, – на активізацію зусиль зі збереження та облагородження свого статусу. В Україні вже наприкінці 1990-х років спромоглися до впровадження в практику соціумо- і державотворчої посади міністра соціальної політики, а у складі кількох урядів – і спецпосади “соціогуманітарного віце-прем’єр-міністра”.

Коротко проаналізовані політико-кратологічні й державознавчі новели видатних мислителів минулого й досі – “в строю”. Головне полягає в тому, що ці “вибухові” політологемии не дають “дріматити” ні верхам, ні низам, ні тим, хто вчиться, ні тим, хто вчить когось бодай азам соціально-політичних наук.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Браун, Алісон.* Макіавеллі // Енциклопедія політичної думки / за ред. Девіда Міллера. – Київ : Дух і Літера, 2000. – С. 217-219.
2. *Варзар І. М.* Ідейно-теоретичні засади державотворчої політики Л. Д. Кучми. – Київ : Українські пропілеї, 1999. – 148 с.
3. *Варзар Іван.* Радикальні реформи – єдиний порятунок для України // Політичний менеджмент. – 2009. – № 1 (34). – С. 34-48.
4. *Варзар І. М.* Проблема співвідношення етноісторичної нації, політичної нації і політичного класу в історії політичної думки Європи Нового та Новітнього часів: теоретико-історіологічні синтези // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. – Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2009. – Вип. 1. – С. 22-38.
5. *Гегель Г.В.Ф.* Філософія права / пер. с нем. – Москва : Мысль, 1990. – 524 с.
6. *Гоббс, Томас.* Избранные произведения. – В 2-х томах. – Том 2 / пер. с англ. – Москва : Мысль, 1965. – 748 с.
7. *Рудакевич О.* Варзар Іван // Історія політичної думки. – Навчальний енциклопедичний словник-довідник / за заг. ред. Н. М. Хоми. – Львів : Новий Світ – 2000, 2014. – 766 с.
8. *Тойнбі А.-Дж.* Пережитое. Мои встречи / пер. с англ. – Москва : Айрис-пресс, 2003. – 672 с.

Воляннюк О. Я.
*кандидат політичних наук, доцент,
докторантка кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (м. Київ)*

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ СУТНОСТІ ТА ЗАВДАНЬ ДЕРЖАВИ В АКТУАЛЬНИХ НАРАТИВАХ

У сучасному світі важливо не лише те, які інститути складають сутність держави, які механізми забезпечують її функціонування, або які історичні процеси визначили її формування. Сучасна держава цікава ще й з позицій того, що переповідають про неї у впливових колах, інтелектуальних середовищах, у повсякденних дискусіях. Часто самі ці оповіді визначають подальші можливості розвитку держави. Держава прямо залежить від тих, хто фактично словесно підтримує або ж навпаки – дискредитує її сутність в очах широкої громадськості. Цієї проблематики ми торкалися раніше – у публікації [2], де на основі аналізу вибраних публічних виступів, інтерв'ю, блогів здійснено спробу охарактеризувати ту роль, яку лідери громадської думки відводять державним інституціям. Водночас доречно поглянути на проблему держави з позиції існуючих в Україні інтелектуальних об'єднань – відносно незалежних (позапартійних, позабізнесових), авторитетних груп, до яких дослухається громадськість; своєрідних центрів поширення суспільно-